

Interview Martijn Eickhoff

‘Empathie is de eerste stap voor begrip’

Foto Robin Aylsha Clemens

Martijn Eickhoff

Sinds september 2021 is Martijn Eickhoff directeur van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Daarnaast was hij als onderzoeker betrokken bij het onderzoeksprogramma ‘Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950’, waarvan de resultaten in februari 2022 zijn gepresenteerd. Ilse Raaijmakers spreekt Martijn de dag na de presentatie van de onderzoeksresultaten waaruit blijkt dat stelselmatig en wijdverbreid extreem geweld is gebruikt door Nederlandse militairen. Een gesprek over het onderzoek, postkoloniale discussies en zijn plannen voor het NIOD.

Door Ilse Raaijmakers

Hoe kijk je terug op gisteren?

‘We hebben enorm toegewerkt naar deze dag. Als NIOD in samenwerking met het KITLV en NIMH [de drie instituten die het onderzoeksprogramma hebben uitgevoerd, red.] hebben we geprobeerd onze boodschap zo helder en zorgvuldig mogelijk te brengen. Aan de ene kant met empathie en begrip voor de gevoelens die bij verschillende maatschappelijke groepen in Nederland en ook buiten Nederland leven. Aan de andere kant hebben we een boodschap gebracht die misschien lang niet bij iedereen welkom is, maar die wel voortkomt uit inzichten die er al waren, en die we verder hebben verdiept en gepreciseerd.’

Ik maak wel eens een onderscheid tussen de feitelijke werkelijkheid en de beleefde werkelijkheid die voor iedere betrokkene anders kan zijn. Heb je aan beide recht proberen te doen?

‘Dat is meteen een hele ingewikkelde discussie die je aansnijdt.’

Hoezo?

‘Je lijkt te verwijzen naar onze positie ten opzichte van mensen die last hebben van een oorlogsverleden. Als je die wilt helpen als psycholoog dan heb je een andere rol dan wanneer je als historicus met datzelfde oorlogsverleden bezig bent. Als historicus snijd je soms meer-

Het gebouw van het NIOD aan de Herengracht in Amsterdam.

‘Als historicus snijd je soms meerdere perspectieven aan en die kunnen voor betrokkenen pijnlijk zijn’

dere perspectieven aan en die kunnen voor betrokkenen pijnlijk zijn. Ik weet niet of een psycholoog dat meteen ook zou doen. Wij hebben in die zin een ingewikkelde positie. We zijn geen hulpverleners. Het is goed dat bij de presentatie werd gemeld dat je bij Pelita terecht kon als je je verhaal kwijt wilde en dat er een begeleidend programma is waarbij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgning en Geweld, Stichting Pelita en het Nederlands Veteraneninstituut samenwerken rondom de vraag “Wat betekent dit voor mij?”. Dit soort flankerende initiatieven zijn heel belangrijk. Maar het is niet primair onze verantwoordelijkheid als historici. Je hoopt natuurlijk wel dat heldere historische analyses een zekere rust geven aan direct betrokkenen.’

Jullie onderzoek is van meet af aan gepaard gegaan met veel emoties. Hoe ga je daar als onderzoeker mee om?

‘Ik denk dat iedere onderzoeker op andere momenten

daarmee geconfronteerd wordt. Ik heb zelf tijdens een interview in Indonesië met twee slachtoffers gesproken van de wat wij in Nederland de “bloedbruiloft” van Cilacap noemen. Daar besepte ik hoezeer hun levens getekend zijn door dat Nederlandse geweld. Er werd mij ook verteld dat ik de eerste Nederlander was waarmee ze spraken sinds dat gebeurd was. Dan kijk je wel even anders naar jezelf als Nederlander, en het gevoel dat je persoonlijk onschuldig bent. Het kwam toen bij mij enorm binnen. De emoties die je dan voelt moet je natuurlijk niet leidend maken voor je onderzoek, maar het maakt je wel sensitief voor wat de implicaties zijn van wat je aan het onderzoeken bent. Je hebt het over mensen die oorlogservaringen hebben. Daar moet je je rekenschap van geven, als individu en als wetenschapper. Zo heb ik dat toen ervaren. Ik heb de twee informanten op persoonlijke titel nog aangesproken over hoe bijzonder ik het vond dat ik hun vertrouwen kreeg.’

Je bent ook als onderzoeker ook een mens met emoties.

‘Absoluut. Ik denk dat dat voor alle onderzoekers geldt. Dus als je me vraagt hoe voel je je de dag na de presentatie van de onderzoeksresultaten dan is dat tweeledig. Er is natuurlijk een soort euforie, maar tegelijk besef je

dat het gaat over oorlog en over leed van mensen. Het is ondertussen ruim zeventig jaar gelden maar ik heb me gerealiseerd: dat is nog helemaal niet zo lang gelden voor een oorlog. Die sporen zijn er gewoon nog. Ongeveer 1,5 tot 2 miljoen mensen in Nederland hebben banden met Indonesië. Wat we hebben gedaan raakt heel veel mensen.'

Begin 2019 schreef je met Anne-Lot Hoek een opiniestuk in NRC waarin je opriep om meer naar Indonesische stemmen te luisteren. Gebeurt dat nu?

'Het kan altijd beter. Ik denk wel dat we een stap hebben gezet in de goede richting. De multiperspectiviteit die we hebben bepleit wordt meer en meer toegepast. Je ziet het bijvoorbeeld bij de tentoonstelling *Revolusi* in het Rijksmuseum, die heeft nota bene een Indonesische titel. Dat vind ik een heel duidelijk signaal dat er iets aan het kantelen is in Nederland.'

In een nog ouder opiniestuk in NRC dat je schreef met Marieke Bloembergen was je juist heel kritisch op het Rijksmuseum.

'Wij hebben destijds na dat stuk over de musealisering van het koloniale verleden in het heropende Rijksmuseum een gesprek gehad met conservatoren. Toen hebben we gezegd: waarom laten jullie geen Indonesische kunst zien over de revolutie? Dat is van belang om beseft op te roepen bij het Nederlandse publiek dat er ook een andere kant van het verhaal is. In de tentoonstelling *Revolusi* is daar nu een hele zaal aan gewijd. Ik vind dat prachtig. Er stond in *NRC* een recensie van *Revolusi* met als kritiek dat het wel heel erg inzet op sympathie. Ik moet zeggen dat ik dat juist de kracht van de expositie vind. Dat is wat mij betreft ook een van de belangrijkste doelen van geschiedschrijving: dat je empathie ontwikkelt voor mensen in andere situaties.'

Waarom is empathie zo belangrijk?

'Waarom zou je daar geen interesse in willen hebben? Empathie is de eerste stap voor begrip. Historisch begrip is niet alleen gebaseerd op kennis van sociaaleconomische en politieke structuren en ontwikkelingen, maar ook op empathie. Als je je als samenleving rekenschap wilt geven van je betrokkenheid bij een koloniale oorlog dan denk ik dat empathie voor alle betrokken partijen heel belangrijk is. Inzicht in culturele verschillen is daarbij cruciaal.'

Postkoloniale discussies

Wat zijn langetermijn effecten van kolonialisme?

'De politieke dekolonisatie van Indonesië en andere

voormalige Nederlandse koloniën heeft niet meteen betekend dat we op cultureel-sociaal gebied los zijn geraakt van de patronen die bij het koloniale systeem horen. Ik heb het idee dat het besef daarvan zich met golfbewegingen opdringt aan onze maatschappij. Gloria Wekker heeft het aangeduid als "het cultureel archief". Dat omvat het hele reservoir van associaties die een racistische connotatie hebben die in al die jaren dat Nederland een koloniaal rijk was zijn opgebouwd. Het is heel ongrijpbaar en lastig om daar je vinger op te leggen. Maar ik ben er zelf wel van overtuigd dat het bestaat. Het is een realiteit dat allerlei racistische stereotypen in onze samenleving nog een plek hebben en zich manifesteren. Ik vind het belangrijk om hier in onderzoek aandacht voor te hebben. Racisme zit vaak in kleine dingen verborgen maar heeft enorme gevolgen voor mensen. Je moet er alert op zijn, je moet er sensitief voor zijn en je moet aanvaarden dat mensen je af en toe confronteren met dingen die je zegt en doet die pijnlijk voor hen zijn, maar dan kun je daar wel een les uit trekken.'

'Je hoopt natuurlijk wel dat heldere historische analyses een zekere rust geven aan direct betrokkenen'

Hoe ziet dat er voor jou in de praktijk uit?

'Neem bijvoorbeeld het gebouw waarin wij werken. Het NIOD is gehuisvest in een pand dat is gebouwd door de rijke planter Jacobus Nienhuys uit Noord-Sumatra. Zijn vermogen is vergaard door zogenoemde 'koelie'-arbeid (zware en onderbetaalde lichamelijke arbeid, red.). Eerst was het niet echt een issue, maar op een gegeven moment zijn we ons er actiever toe gaan verhouden. Mijn ambitie is wel om dat nog meer te gaan doen. We zijn bezig met het voorbereiden van postkoloniale rondleidingen door dit gebouw.'

Wat is een postkoloniale rondleiding?

'Dat je dus niet alleen iets vertelt over de stijl en de architect, maar ook over de bewoner en de manier waarop die aan zijn geld is gekomen. Met welk geweld ging dat gepaard? Hoe zag het leven van de betrokken contractarbeiders, die toch een soort loonslaven waren, eruit? Dat je dat soort perspectieven onderdeel maakt van een verhaal over een gebouw aan de gracht waar het NIOD in zit.'

Wat zijn de grootste uitdagingen om academisch onderzoek te dekoloniseren?

'Er is allereerst discussie over hoe je dat doet. Het

Gespreksleider Hans Goedkoop in gesprek met historicus Remy Limpach tijdens de presentatie van de resultaten van het onderzoeksprogramma 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië 1945-1950'.

gaat dan ook over wetenschappelijk gezag. Wie heeft toegang tot archiefmateriaal? Wie heeft het recht om daar conclusies aan te verbinden? Besef je voldoende hoezeer koloniale archieven de koloniale verhoudingen weerspiegelen? Daar moet je constant scherp op blijven. Wat ik ook altijd belangrijk vind is dat je daadwerkelijk andere mensen de ruimte wilt geven. Voor mij is samenwerking met partners uit landen die gekoloniseerd zijn geweest een heel belangrijke manier. Er is discussie over of die samenwerking ooit gelijkwaardig kan zijn. Ik zie eigenlijk geen alternatief, maar ik heb wel geleerd dat je dit dan ook met je partners bespreekt. Hoe doen we dit nou deze samenwerking? Wat is er voor jullie belangrijk? Dat levert heel spannende discussies op.'

Wat is het belangrijkste dat je hebt geleerd in de samenwerking met Indonesische collega's?

'Dat goede bedoelingen niet voldoende zijn. Je moet af en toe echt flink incasseren en veel luisteren. Je kan wel zeggen: "We willen samenwerken, dit is mijn plan." Maar je moet dus écht samenwerken en vragen: "Wat is jullie plan?" Ik heb in het verleden wel eens simpelweg mijn plan gepresenteerd. Dat doe ik nu niet meer zo.'

Toekomstplannen als directeur

Zie je voor het NIOD een rol weggelegd in het postkoloniale debat?

'Onze kernopdracht is altijd geweest de bestudering van de Tweede Wereldoorlog, Jodenvervolgung, bezettingsgeschiedenis. Maar daarnaast verrichten we al minstens twee decennia genocidestudies en massaal

'Racisme zit vaak in kleine dingen verborgen maar heeft enorme gevolgen voor mensen'

geweld studies. Zonder onze kerntaken te verloochenen denk ik dat we ons nog meer moeten openstellen voor allerlei vormen van massaal geweld wereldwijd en de impact daarvan. Dat is de belangrijkste bijdrage die we aan dat debat kunnen leveren. In Duitsland is momenteel een debat gaande – de *Historikerstreit 2.0* – over de samenhang tussen de Holocaust, imperialisme en koloniale misdaden. Er bestaat daar een angst dat deze verbreding de betekenis van de Jodenvervolgung relativeert. Ik begrijp dat en je moet het goed in de gaten houden. Maar wat mij betreft heeft het NIOD de afgelopen jaren goed laten zien hoe de onderzoeksvelden, en de daarmee verbonden herinnering, elkaar juist kunnen versterken.'

Wat zijn jouw toekomstplannen voor het NIOD?

'Ik hoop dat wij voor de verschillende migrantengroepen in Nederland die geweldservaringen hebben ook een plek worden waarvan zij weten dat ze welkom zijn. Zoals we nu bijvoorbeeld onderzoek doen naar de Syrische burgeroorlog en daarover interviews afnemen. Dat we dus voor nieuwe generaties Nederlanders onze relevantie weer kunnen gaan bewijzen zonder dat we die Tweede Wereldoorlog ervaring loslaten als een centrale opdracht. De Tweede Wereldoorlog is een cruciale ervaring voor de Nederlandse maatschappij die we niet zozeer moeten koesteren maar als een soort urgente ervaring moeten vasthouden en actualiseren door bestudering, verdere contextualisering en goede toegankelijkheid van informatie.

Is er daarbij ook aandacht voor de psychosociale gevolgen?

'De doorwerking van oorlog door generaties heen is een integraal onderdeel van ons onderzoeksprogramma. Als je de gevolgen, de impact van oorlog op de maatschappij en op mensen bestudeert is altijd een langere termijn cruciaal. Er komt natuurlijk vanuit Platform WO2 een themajaar 'Leven met oorlog' aan dat daarover gaat. Het NIOD doet daar ook aan mee.'

Ilse Raaijmakers – Historicus, werkte tot 1 maart 2022 als senior beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld.